

КОВИЉКА ЛЕТИЋ

**ОСНОВНА МУШКА ШКОЛА У ЧАЧКУ ОД ОСНИВАЊА
ДО 1912 ГОДИНЕ**

КОВИЉКА ЛЕТИЋ
YU 11000 Београд
Расинска 9

UDK 373.3 / 4 „19“

По Вуку Караџићу, у Србији пре Првог српског устанка не беше ни у сто села једне школе, због чега су они који су желели да буду попови или калуђери, учили по манастирима — код калуђера или по селима — код попова. „За више какве науке“ није се ни знало.

У манастирима су ђаци више слуговали, него учили. Чували су козе, овце, свиње. Садили и плевили лук. Ишли уз плуг. Купили сено и шљиве. И радили све друге њивско-пољске послове. Тек у зиму, пошто би ујутру донели дрва и почистили собе, скупили би се у каквој соби да их калуђер учи читању. Међутим, све што би у зиму научили, у лето су — забављени пословима — заборављали. Понеки ни после пет година нису знали да читају.

Крајем XVIII и почетком XIX века у манастирима су учили многи познати људи: Вук Караџић — у Трноши, Милентије Ник-

шић — у Студеници, Милентије Павловић — у Враћевшници. Нићифор Максимовић — у Светој Тројици и Никољу (овчарско-кабларски манастири) . . .

Ни поповско учење није било много боље од манастирског. И поповима су ђаци морали тежаклучити да би нешто научили и потом се запопили, што је, онда, била жеља сваког ђака, „јер у Србији у то време није било другог господства осим да будеш кнез, поп или калуђер“.¹

У неким већим варошима, попут Београда, Карановца (данашње Краљево), Лознице, Пожаревца, Неготина и Чачка, постојале су и пре Првог српског устанка школе, које су издржавали ђачки родитељи. У чачанску школу људи из околине доводили су своју децу и плаћали месечно учитељу (мађистру) да их учи.

Пошто није било буквара, калуђер, поп и мађистар су писали ђаку шта ће учити. И кад ђак написано научи, пише му се, за даље учење, нешто друго. Ово се звало „учење из рукописа“. Учило се, вели Вук, и из некаквог „врлетног московског буквара“, који је ретко савлађиван и најчешће се одустајало због немогућности да се из њега ишта научи. Сваки ђак је своју „задаћу“ наглас учио и, због велике вике, ништа се није могло разабрати. Кад је који ђак научио бекавицу (срицање) из рукописа или буквара, морао је да узме часловац, па кад и њега изучи и прочита неколико пута — узимао је псалтир; пошто и њега изучи и прочита неколико пута, такав ђак је изучио „сву књигу“ и „могао је бити, ако је хтео, поп, калуђер, мађистар, прота, архимандрит; а ако је имао новаца, и — владика.“²

У народним песмама, помиње се и самоучка писменост. То су они, каже надаље Вук, „који нијесу нигдје ни код кога ма ни један дан учили па опет прилично знаду и читати и писати“. Кнез Васа Поповић, рођен 1777. године у Бершићима (нахија рудничка), „научио је писати и читати самоучки, идући за стоком и пишући по оним белим печуркама што ничу по кладама“. То што је Васа Поповић писао по печуркама, доказ је колика је била оскудица у средствима за учење.

„За владања Црног Ђорђија, биле су постављене школе готово по свим варошима и градовима, а и по ђекојим селима“. О раду школе у Чачку за време Првог српског устанка сазнајемо из Карађорђевог писма, упућеног 15. фебруара 1809. у Чачак. У њему се, поред осталог, каже: „Што сте за обучавање младежи примили понуду и жељу настојашћег учитеља Вашег то сте добро учинили, јер је и то потреба велика, а и полза ће бити таква, надамо се“.³

Године 1815. помињу се само школе у Београду, Јагодини и Остружници. Наредних година почело је отварање школа по варошима и по селима, али у малом броју.

У јуну 1819. године за обор-кнеза нахије пожешке постављен је Васа Поповић, брат од ујака кнегиње Љубице. За време његовог кнезовања Чачак је прилично напредовао. Поповић је помогао да се у овој вароши насели већи број занатлија, да се развије трговина. За себе је, овде, подигао конак, сличан кнез-Милошевом двору у Пожаревцу, „само мањи“. Подигао је зграду за магистрат. Његовом заузимљивошћу отворена је основна школа, „о којој се он највише старао“. У њој је 1821. године учитељевао неки Драги, који се, „споречкао“ са грађанима, „и чаршија је искала да га дигну из ове вароши“. Потом, 12. јуна 1822. кнез Милош Обреновић јавља Васи Поповићу, нахијском старешини у Чачку, да „не налази за добро да се запопи учитељ Мојсило због своје луде жене, због које бй народу на подсмеј“.⁴

Нешто више података о основној школи у Чачку пружа Јоаким Вујић у својим „Путешествијима по Србији“ 1826. године. Вујић каже да је у Чачку „нашао учитеља Ђорђија са 30 ученика. Школа се налазила на путу од старе цркве ка вароши“. Наредне, 1827. године у чачанској школи се заучитељио Теодор Живковић, рођен у Бодиграју (Славонија), који је изучио обичне српске и немачке милитарске школе у Бесарији. Био је доброг владања, „због чега је общество желело и молило да он код ње и даље остане“. Учитељевао је у Чачку пуних 14 година — до 1841.

Тек две деценије после ослобођења од Турака учињени су први озбиљнији кораци на уређењу школског система у Србији. Најпре је 1836. установљено звање „директора свију школа“, које је поверено Петру Радовановићу. Две године доцније донета су два значајна документа: „Назначеније учебни предмета“ и „Настављеније учитељима“. Био је то први наставни програм и прво методско упутство учитељима. Програмом је предвиђено да се у „нормалним“ (основним) школама изучавају: верска настава, основи писмености, граматика, вежбање у писменим саставима, све четири рачунске радње „у рачунској радњи како с целим бројевима тако и са разломцима“, правило тројно и потом народна историја. Наставни план није одређивао број часова појединих наставних предмета, него је само речено „да учитељи морају три сата пре и три сата после подне с децом „у школи се забавити“.

Основне школе су се звале „нормалне“. Делила се на млађу и старију класу. Свака класа трајала је две године. У прву годину млађе класе могла су се уписати деца са навршених седам година. У првој години млађе класе ђаци су учили: молитву, азбуку, читање из буквара, писање „цели речи“ и „бројање у глави“. У другој: читање из часловца или читанке, писање речи и бројева, све четири рачунске радње, свештена историја и мали катихизис и утврђивање молитви. У старијој нормалној класи у првој години се учио: катихизис, псалтир, рачунске радње чистих („иснаречених“) бројева и српска граматика. У другој години предвиђено је обнављање целог катихизиса, читање псалтира и других „општеполезних књига“, штампаних „гражданским писменима“, диктат, рачунске радње и просто правило тројно, граматика, историја „од почетка до деспота српски“ и црквено појање.⁵

Када је 1836. Петар Радовановић посетио све школе, у извештају Правитељству просвештенија написао је да су у чачанском округу радиле само две: у Чачку и Самаили.

Чачанска „правитељствена“ школа, млађа класа, имала је 69 ученика, које је учио Теодор Живковић са платом од 100 талира годишње. Две године доцније ова школа имала је и старију класу. Иако беше правитељствена, није имала ни најнужнија потребна училила. О томе сведочи Стефан Стефановић — Тенка, који је, по завршеном испиту у овој школи, писао магистрату чачанском: „У две школе (млађа и старија класа) ни астала, ни столица, без чега учитељи бити не могу. Табла на којој су ученици рачунали необојадисана, шта више у једној школи деца седе и уче на земљи, јер нема скамија“.⁶ Чачанска основна школа имала је два учитеља. Млађу класу учио је новопостављени Јосиф Поповић, који и ни после пола године службе није примио ништа од плате, због чега се жалио Попечитељству просвештенија и захтевао да му се, „од било које стране“, одреди 100 талира годишње и да му се досадашњи рад исплати, иначе ће децу распустити и „други начин живљења себи тражити“. Добивши само 60 талира, Поповић је убрзо напустио учитељство и засвештенио се. Његов настављач је Радоје Јовановић, свршени богослов, родом из Топонице, округ крагујевачки. Ни Теодор Живковић, учитељ старије класе, није био задовољан платом, јер му је она смањена са 150 на 100 талира. Тих 150 талира одређено је Живојину Керечком, наставнику новоосноване полугимназије у Чачку. Стога ће попечитељ просвештенија обавестити учитеља Живковића „да није само њему плата смањена него и другима, где су главне

школе установљене, и зато нека се од тог потраживања примири у стрпљенију до даљег расположења...“⁷ Међутим, након две године (1840) кнез Михаило је донео одлуку „да се ни једна општинска школа не издржава правитељственим трошком од идућег Ђурђевдана него да се саме општине старају о издржавању својих школа“.⁸

Ученици старије класе су, према „трудољубљу и способностима“, сврставани на „превасходне“ и „прву класу“, а ученици млађе класе на „часловце“, „старије букварце“ и „млађе букварце“. Имамо и спискове тих ученика из јула 1841. године.⁹ Ученици старије класе од превасходних бејаху: Милан Радивојевић из Чачка (12 година), од татора Милоша Ташића; Георгије Цветковић из Чачка (13 година), син Цветка, ужара слабоимовног; Сава Петронијевић из Чачка (11 година), син Панте, сарача добростојећег, Василије Спасојевић из Чачка (12 година), син Спасоја, меанџије добростојећег; Вук Кандић из Чачка (12 година), син мајке Виде, удовице сиротне, и Богдан Јоксић из Врбаве, син Глигорија, трговца доброимовног. Прва класа: Вујица Михајловић из Чачка (12 година), брат Луке, добростојећег; Димитрије Перишић из Чачка (13 година), син Ангелине, сиротне удовице; Јосиф Протић из Негришора (14 година), протин благодејанац; Матеј Јанковић из Прислонице (13 година), син Јанка, земљоделца добростојећег; Милош Ружић из Негришора (14 година), син Николе, земљоделца добростојећег; Радован Глигоријевић из Гуче (14 година); син Глигорија, земљоделца средњака, и Сава Мићовић из Чачка (13 година), син Митре, сиротне. Ученици млађе класе: од часловаца превасходних беше 10 и прве класе 10 (две девојчице), старијих буквараца превасходних 12 (четири девојчице) и прве класе осам и млађих буквараца превасходних није било а прве класе 11 (две девојчице).

Наредне школске године учитељ Радоје Јовановић послао је Попечитељству просвештенија списак ученика, који су, од те године, разврстани по разредима.¹⁰ Првака је било 21, другака 15 и трећака 11. Највише их је из Чачка — 29. Њихови родитељу су занатлије (терзија, берберин, самарџија, анџија, екменчибаша, абација, ћурчија, кафеџија, дрводелатељ, терзибаша, чаругџија и ужар). Већина их је средњестојећих и добростојећих. Само десетак родитеља земљоделаца, из околних села, већином доброимовних, слало је децу у школу. Јован Обреновић школовао је Димитрија Јоксића из Врбаве (округ крагујевачки).

Почетком школске 1842/43. године за учитеље чачанске школе дошли су: Јевтимије Грабовски (уместо Теодора Живковића, који је

после четрнаестогодишњег учитељевања, отишао из Чачка), и Стефан Поповић (уместо Радоја Јовановића, који је отишао за учитеља у Брусницу). Грабовски је родом из Ирига (Срем). Завршио је нормалну класу у месту рођења, нормалне три класе на немачком у Сремској Митровици, граматикалне четири класе на латинском и два „теченија“ математичких наука на немачком у Винковцима, две године богословије у Сремским Карловцима. Знао је, поред српског, немачки и руски. Учитељевао је 18 година на матерњем, српском језику, стекавши, не само теоретско, него и практично искуство. За време војда Карађорђа био је подофицир при руском војинству зато што је знао српски језик.¹¹ Након двогодишњег учитељства у чачанској основној школи молио је попечитељство просвештенија да га постави на упражњено место професора прве граматикалне класе у Чачанској полугимназији, што му није удовољено па је, убрзо, отишао из Чачка. Заменио га је Стефан Поповић, учитељ млађег разреда (I и II), свршени богослов, родом из Вујетинаца, округ руднички, коме сво беше прво учитељевање.¹² Учитељ млађег разреда, са 40 ученика, био је Јевтимије Јовановић, Чачанин, са изученим првим разредом гимназије и богословијом у Београду, с годишњом платом од 90 талира. Учитељ старијег разреда, са 24 ученика, примао је 150 талира плате годишње.

Чачанска основна школа беше смештена у истој згради са Полугимназијом. Зграда се налазила код цркве. Иако добра, она је била тескобна за обе школе, због чега је чачанска општина молила Попечитељство просвештенија да учини „да се полугимназија исели из овог општинског здања.“¹³

Поповић и Јовановић су кратко учитељевали у Чачку. После њих променило се неколико учитеља. У другој половини пете деценије заучитељили су се Стеван Миросављевић и Радивоје Тодоровић.¹⁴

После седам година учитељевања у Чачку Стеван Миросављевић је, „по молби“ (јер је оболео од плућне болести), премештен у Београд, а заменио га је Адам Обрадовић, бивши професор Крагујевачке гимназије.¹⁵ Обрадовић је очекивао да ће убрзо наћи место професора у Чачанској гимназији, али је остао у чачанској основној школи две године и потом био премештен у Београд, а његов настављач беше Радивоје Теодоровић, учитељ млађих разреда чачанске основне школе. Новопостављени учитељ Лазар Тодосијевић, родом из Крагујевца, учиће млађе разреде чачанске основне школе.

Када је број ученика ових разреда (I и II) нарастао на 88 „ти разреда су од првог новембра 1864. раздвојени и постављен још један (трећи) учитељ.“¹⁶ Долазећи учитељ првачића, Сима Церовић, Ужичанин, постављен је „на привремено“. Лазар Тодосијевић ће учити другаче и бити ђакон чачанске цркве, од које је примао 50 талира плате годишње.

Чачанска општина је, за смештај првачића (учионицу) и за један учитељски стан, „узела под закуп кућу пок. Петра Стојановића — Београдчића, која је, као и сав Чачак, у време поплаве (кад се Морава излијел) била плавлена и свуда околу стварале су се баре“. Ова кућа, у којој су учили најмлађи, била је стара и дотрајала, мрачна и мемљива, због чега су се деца разболевала. Четрдесет и два првака учило је у соби чија „дужина беше свега један, ширина два и по и висина један и по ват са три прозора четири шуха висине“.¹⁷ У истој кући једна соба беше намењена за становање учитеља првачића — Радисава Таловића, рођеног у Брезни — „који је боловао од плућне болести и коме се здравље погоршало откако је почео да станује у овој безусловној кући“. Убрзо је Таловићу, због болести, одобрено двомесечно одсуство, за које време га је замењивала учитељица Драга Пешић. После дужег боловања учитељ Таловић је 29. августа 1871. умро од плућне болести. Наредне године и другаци су остали без свог учитеља, Лазара Тодосијевића, који је „рукоположен за свештеника цркве заведењске и у дужност парохијску уведен априла 1872“.¹⁸ Од тада ће другаче учити Милован Петровић. Учитељица првака Драга Пешић ће, након годину дана, молити министру просвете за премештај из Чачка, „јер је ова варош нездрава“, писала је министру истичући „да су овде скоро све куће влажне и мемљиве, што је за здравље шкољиво, и због чега је једно дете изгубила“.¹⁹ Премештај није одобрен.

Међутим, кућа у којој су учили прваци убрзо је постала тескобна за све новоуписане, који су почели у већем броју да долазе из околних чачанских села (Паковраћа, Риђага, Парменца, Придворице, Јездине, Трнавe, Виљуше, Лознице, Кулиноваца, Атенице и неких засеока) која немају своје школе, али припадају чачанској школској општини. Од 166 првака њих 136 било је из околних села, а само 30 из Чачка. Школске 1873/74. чачанску четвороразредницу похађало је 217 ђака.²⁰ Да би се сместио тако велики број ученика, требало је обезбедити већу и подеснију зграду и за прваке, а, осим тога, поставити још и једног учитеља.

Кроз две године, међутим, почео је српско-турски рат и чачанска школа није радила. Када је, крајем августа 1877, министар војни тражио од министра просвете да се чачанска школа уступи за магацин хране, министар просвете ће му одговорити: „Не могу дозволити, да ученици, којих је велики број, и ову школску годину изгубе. Налазим да се у Чачку могу наћи и друге зграде за смештај хране јер је у вароши подоста већих кућа, на пример механа, које се по Закону о реквизицији могу заузети“.²¹

Убрзо је, међутим, чачанска школа узета за болницу и у ту сврху је служила до свршетка рата. Потом је наставила рад. Прваке је учио Радивоје Тодоровић, другаке — Живко Радаковић (дотадашњи учитељ Милован Петровић је умро), а трећаке и четвртаке — Јоксим Ст. Марковић, који је, након годину дана, премештен у Горњи Милановац, а на његово место је дошао Љубисав Јовановић. И учитељ Радаковић се, због грудоболности, после годину дана, морао вратити у Миоковце. Његов настављач, Сима Аћимовић, дотадашњи грачачки учитељ, такође није дуго остао у Чачку. Због смрти два своја брата, молио је министра за премештај у Грачац „а ако му се то не удовољи“, писао је министру просвете, „принуђен је да напусти Чачак и оде у здравије место“. Враћен је у Грачац, а у Чачак је послат Васа Поповић, дотадашњи студенички учитељ.

У Чачку је 1874. године Удружење учитеља (бројило је 69 чланова) основало сталан фонд за потпомагање сиромашних ђака да се школују.²² Био је то, први фонд, са таквом наменом у Србији.

Када је, на крају школске 1881/82, надзорник Аћим Пивљаковић, директор Ужичке реалке, посетио основне школе у чачанском округу, послао је извештај министру просвете и у њему назначио да „од двадесет школских зграда (колико их је у овом округу) само су три зиданице (од потпуно тврдог материјала) и нарочито за школу подизане и по плану удешене: јежевичка, студеничка и краљевачка. Све остале, или су бивше општинске суднице (таквих беше највише), скрпљене од дасака и ћерпича „на двоје, на троје и по нужди за школу употребљене“ (са ситним оправкама и доправкама), или су нарочито за школу одавно направљене, али ју је мајстор од ока градио“ (такве школске зграде су: грачачка, гучка, каонска, врдилска, прилипачка и рашка), или су то некадашњи тзв. конаци среских власти, или појединих личности (као што су: негришорска, тијањска, чачанска и заблаћка).²³ Захваљујући Пивљаковићевом извештају, сазнајемо доста, о свакој школи посебно. За чачанску Пивљаковић каже: „Два разреда су смештена у гимназијско здање а сви остали

у тзв. владичином конаку. Што год је од стамболске вештине и фантазије у архитектури, то је овде у маломе претстављено и нацртано. Скоро сав конак трепти у самом џеферу. Изрези по таванима, вратима, прозорима, чардацима и „кјосковима“ живе су слике најлепших летњих „ђулистана“. Заиста с поносом заслужује име „владичиног конака“ — али, разуме се, само донде, док је владика ту са неколико калуђера живео. Данас пак, где то исто место заузимају 150 жупана, мора се сасвим нешто друго видети. Држим да ни сви мириси читаве једне апотеке не би могли сада довести ваздух у оно стање своје природне каквоће у коме је био када се владика туда шетао“.²⁴ Тако је изгледао конак у коме су учили основци пошто је владика Нићифор Максимовић отишао из Чачка. Чачанима је, без обзира на то што су се истрошили око градње гимназијске зграде, надзорник Пивљаковић поручивао да дечицу извуку одавде што пре, „преча је кошуља од фрака и каква вајда од гимназије кад ни десети део ученика не дође до гимназије јер не сачува здравље“ — упозоравао је Пивљаковић.

На испиту у чачанској школи те школске године (1881/82) Радивоје Тодоровић, учитељ 61 првака (уписало их се 74), постигао је врло добар успех, а Васа Поповић, учитељ 58 другака (уписало их се 62), одличан успех. Одличан успех постигли су: Димитрије Марковић са 25 трећака (уписало их се 28) и Љубисав Јовановић са 13 четвртака (уписало их се 21).

За наставу у чачанским школама Пивљаковић каже да је могла бити доста успешнија да су деци, осим буквара и читанке, све остале књиге „узете из шака“ и омогућено им да уче слушајући учитељева предавања. „А да овако мислим“, каже овај надзорник, „навело ме то што сам при прегледу основних школа у чачанском округу свуда нашао да су ђаци показали далеко бољи успех из оних наука (познавање домовине и света, познавање човека, чување здравља, природне науке, историја светска, граматика и рачуница) за које немају својих „ручних“ књига“. Из предмета црквена историја, катихизис, физички и математички земљопис, српска историја и других, за које су постојале „ручне“ књиге (које су садржавале „питања“ и „одговоре“), пошто су каквоћом своје израде и методом јако ограничавале учитеља у самосталности, и „најбољи учитељ такорећи пехотично је улетао у сферу механизма“.²⁵

Крајем школске 1882/83. надзорник Димитрије Милићевић, професор Ваљевске гимназије, прегледао је основне школе у чачанском округу и министру просвете послао „Општи“ и „Посебан део“ извештаја.

У „Општем делу“ Милићевић пише како су наставници предавали поједине предмете. Из науке хришћанске, у неким школама су се просто бубала правила“, без икаквог разумевања, а у многим, где се што год разумело, ђаци су недовољно знали; најмање је школа у којима је све учињено да би се постигао добар успех. Из српског језика повише ђака показало је једва добар успех, „чему је узрок“, каже Милићевић, „неразумевање — не разумеју гласове, слоге и нарочито речи“. И у правопису се прилично грешило. Многи ђаци, уместо да са разумевањем причају, напамет су говорили о прочитаном. Рачун је разнолико предаван. Неки су наставници радили више на усменом, неки на писменом, а неки нису имали довољно успеха ни у једном ни у другом. Поједини наставници су врло мало, или нимало, давали задатке из обичног живота. „Што је најгоре“, каже Милићевић, „доста наставника не разуме ни најобичније ствари из овог предмета“. Из историје прилично деце зна да својим речима прича појединости из прошлости, само што су наставници „у васпитном смислу недовољно утицали на своје ученике“.²⁶

У „Посебном делу“ Милићевић казује о раду учитеља и учитељица. Тако за чачанске учитеље Јована Протића (I разред I одељење), Радивоја Тодоровића (I разред II одељење) и Љубисава Јовановића (IV разред) каже да су постигли врло добар успех, а за Васу Поповића (II разред) — да је одличан. Поповић, по Милићевићевом мишљењу, „заслужује да буде учитељ III и IV разреда док би Љубисав Јовановић и Димитрије Марковић (учитељ III разреда), уместо бављења агитацијом, требали више радити на свом напретку“.²⁷

О понашању учитеља Љубисава Јовановића писао је министру просвете у октобру 1883. начелник чачанског округа К. Радовановић. „Дознао сам“, каже, „да је данас у Чачку Љубисав Јовановић, учитељ трећака и четвртака, гледајући како оцачар чисти оцак на школи, причао ђацима да је тај оцачар бољи и поштенији од краља, краљевих министара и владика јер он, оцачар, зарађује свој хлеб мучећи се, док краљ и великаши гуле народ, на рачун народног зноја одају по свили и кадиви, возе се у каруцама, проводе се. Због свега тога владари нису потребни народу“. Начелник Радовановић је осудио учитеља Јовановића, јер, каже, „улива мржњу према владаоци и влади, проповеда социјална и комунистичка начела која су штетна за децу и народ и противна постојећој форми владавине у српској држави. На тај начин учитељ је увредио Његово Величанство због чега сам наредио да се позове неколико ђака IV разреда и о томе се испитају, пошто других сведока није било. Испитани су:

Милан Николић, син пок. судије окружног суда, Стеван Милетић, син трговца, Милорад Туцаковић, син практиканта канцеларије среза трнавског, Владимир Јеремић, син терзије, и сви су потврдили моје наводе“. Учитељ Јовановић није признао да је све ово рекао, „нега“, каже, „оцачар молио да измоли децу да га не дирају при мимоходу на улици, а да је он, учитељ, саветовао децу да се не треба никоме смејати зато што је гарав и прљав“. Министар просвете је учитеља Јовановића казнио губитком двомесечне плате (годишња плата му је била 1050 динара).²⁸

У Чачку је школске 1883/84. требало да почне рад продужна школа, али, због малог броја ученика (три дечака и три девојчице), она није отворена. Претходне школске године четврти разред завршила су само 26 ученика, од којих се 14 уписало у гимназију, а они други, из околних чачанских села, остали су код својих кућа.²⁹

Чачанска основна школа још увек није имала своју зграду. Два одељења првог разреда мушке школе и женска школа смештена су у „општинској кући“ од тврде грађе, двоспратној. На доњем спрату били су: учионице оба одељења првог разреда мушке школе и два учитељска стана, а на горњем — обе учионице женске школе и стан за учитељицу. Други, трећи и четврти разред основне мушке школе био је смештен у гимназијској згради. Велики број ученика из околних села походио је чачанску школу, због чега су учионице биле претесне да приме све. Чачанска општина је од родитеља деце из села наплаћивала осам динара на име школовања, а оне ученике чији родитељи нису могли да плате — исписивала из школе. О овоме је Коста М. Недић, управитељ чачанских основних школа, обавестио министра просвете и црквених послова и предложио „да се са отпуштањем ученика престане јер штети напретку наставе“.³⁰ Чачанску основну школу похађали су: 236 ученика и 134 ученице.

Из извештаја надзорника Косте Ђ. Николића за школску 1889/90. сазнајемо да су основна мушка школа и први и други разред основне женске школе, због великог броја ученика, смештени у старој згради Окружног начелства, која уопште не одговара за школу — учионице су тесне, ниске и недовољно осветљене.

Села у јездинској политичкој општини (Јездина, Бељина, Паковраће, Придворица, Риђаге и Међувршје) нису припадала ни једној школској општини. Из њих је почетком 1889. године чачанску основну школу походило преко 80 ученика, „које су сами родитељи и стараоци довели у школу без уписа који се код њих никако и не врши“.³¹

Села јездинске политичке општине су на збору грађана одбила да приступе чачанској школској општини. Одлучила су да сама за себе саставе школску општину и саграде школу на средокраћи ових шест села. Јездинска општина је закупила кућу (Фердинанда Крена из Чачка) у Бељини и привремено у њој отворила школу.

До 1895. године чачанска села Атеница, Трнава, Лозница и Кулиновци слала су децу у чачанску основну школу, а школарину су избегавала да плаћају. Због тога је чачанска општина „како лањске тако и прошлих година наређивала учитељима и учитељицама да нове ђаке из ових села не примају а старе истерају“. Ово је натерало та села да на заједничком збору 1895. године одлуче да подигну школу у Атеници.

Окружни начелник је известио министра просвете „да се за општине атеничку и паковраћку отвори привремена школа у Чачку у згради у коју су ове општине за ту целу набавиле. Школа ће се звати атеничка“.

Надзорник Михаило Живковић, професор Чачанске гимназије, задужен да прегледа школе у Чачку, љубићком и драгачевском срезу, на крају школске 1896/97, писао је, у свом извештају, о стању наставе и наставних средстава, о школским зградама и тешкоћама у школском раду.

„Наставници су највише пажње обраћали на српски језик и рачун“, пише Живковић, „и у тим предметима су постизали најбољи успех“. Историју, веронауку и земљопис су наставници предавали „са довољно труда, али сви нису имали довољно вештине и успеха“. Црквено и световно певање се добро предавало само у оним школама у којима наставници ову вештину добро знају. За наставу из јествастенице школе нису имале ни најпотребнијих минерала. Цртање је предавано без икаквог успеха — ученици су само копирани, па и то без успеха.

За школске зграде Живковић каже „да уопште нису добре“. „Најгора је у Чачку, затим у љубићком па тек у драгачевском срезу. У љубићком срезу једино у Брђанима и Остри су добре школске зграде“.³²

„Продужних школа не беше нигде у овом крају“, извештавао је Живковић. Да је настава у овој врсти школе повезивана и богата учењем ручног рада и другим пословима у пољопривреди — оне би биле отворене.³³ Тако, на пример, „раденичку школу“ у Чачку деца су радо похађала и родитељи су их још радије слали у њу, јер су се деца у овој школи учила да раде и привређују. Сељак

није прихватао да му дете после завршене ниже основне школе настави продужну и одвоји се од пољопривредног посла. Тек школске 1899/900. године отворене су продужне школе у Миоковцима, Брђанима, Трнави и Чачку.

У Чачку је у продужну школу уписано: 16 ученика и 21 ученица. Учило се средом после подне и четвртком цео дан. Ученицама је предаван женски ручни рад. Недељом и светачним данима ученици су одлазили у цркву, а после тога им је тумачено Јеванђеље и вежбано певање световних и црквених песама.

О учитељима чачанских основних школа Живковић каже: „Кад се помислим у каквим приликама се налазе учитељи морам рећи да су ревносни радници, да су предани свом послу“.

Једна од великих сметњи у настави била је честа промена учитеља. У скоро свакој школи у којој је дугогодишње учитељевано учитељи су се показали као добри предавачи и били пример својој околини.

У основној мушкој школи у Чачку школске 1898/99 учитељевали су: Панта Симић, Нинко Цветојевић и Александар Ђерамилац. Сви су ревносно вршили своју дужност, а квалитетом рада одликовали су се Цветојевић и Ђерамилац.

Стара зграда код чачанске цркве, у којој се налазила основна мушка школа, била је веома неподесна, са учионицама ниским и тескобним.

Чачаак је од 1. јула 1890. до 31. децембра 1902. био седиште чачанског и рудничког округа, који су спојени у једно управно подручје. Руднички школски округ са седиштем у Чачку обухватао је срезове: драгачевски, жички, студенички, трнавски, љубићки, таковски и качерски.

Школске 1900/901. надзорник Миша Петровић, професор Чачанске гимназије, известио је министра просвете да је чачанска општина нашла двоспратну приватну зграду (у којој је, на доњем спрату, била столарска радионица), на чијем је горњем спрату смештена основна школа, а у дворришту су били приватни станови, који су издавани под закуп кројачима и радничкој школи. Стари владин конак са мрачним собама (учионицама) постао је сасвим трошан и у њему није више било никаквих услова за наставу. Доктор Сајферт, општински лекар у Чачку, „по наредби општинског суда у Чачку прегледао је основну школу и такође нашао да деца уче у малим, ниским собицама у којима је једва могло да стане 15—20 ђака а у њима је учило више од 50“. Пошто је у околини Чачка

(Љубић) владао шарлах и осим тога време је било влажно, „моја је дужност“, обавештавао је доктор Сајферт, „да јавим да деци у овој школској згради прети велика опасност по здравље па препоручујем општини да ту трошну зградицу затвори“.³⁴ Због тога ће надзорник Петровић (29. јула 1901) предложити министру просвете и црквених послова да се основна школа у Чачку затвори, због неусловности.

У децембру 1903. године заступник управитеља чачанске школе Нинко Цветојевић одржао је састанак учитељског већа, коме су присуствовали сви наставници и наставнице чачанске основне мушке и женске школе и на коме се разговарало о здравственим приликама у школи. Већина наставника и наставница жалила се да су на часовима главоболни и да их „хвата несвестица“. То се, у још већој мери, дешавало и ученицима. Како и не би када је учионица првог разреда, са 58 ученика, пространа 22,7 м² (61,4 м³), другог и трећег један, са 65 ученика, пространа 30,8 м² (82,7 м³) и трећег два и четвртог, са 58 ученика, пространа 30,0 м² (76,5 м³). Према овоме, на сваког ученика просечно је долазило 1,3 м³, а по Закону је требало најмање 2,8 м³.³⁵

Већ неколико година чачанска општина се припремала да сагради нову школску зграду. На њен захтев, министар грађевина је 20. маја 1902. одобрио да се грађење повери фирми Кнежевић и Радовановић по цени од 74.600 динара.

Школа је саграђена за непуне две године. О томе је Аћим Пивљаковић 23. фебруара 1904. известио министра просвете и црквених послова: „Данас је овдашња народна школа пресељена у нову школску зграду која је освећена јутрос у девет часова“.³⁶

Нова школа у Чачку била је планска и лепа. Имала је десет пространих и видних учионица, а требало их је да буде више с обзиром на пораст броја ученика. „Међутим, и овде су лични интереси“, писао је Пивљаковић министру просвете, „били испред општинских“.

Те, школске 1903/904. у новој школи било је 200 ученика и 187 ученица.

Чачанска основна школа (мушка и женска) прославила је стогодишњицу Првог српског устанка 9. маја 1904. излетом у Лазовића парк, који је у непосредној близини града. Пред полазак на излет, наставници су дали кратко објашњење ученицима о значају и циљу прославе. У Лазовића парку говорило се о значају Првог српског устанка, рецитоване су и певане патриотске песме.³⁷

У Чачку је постојао фонд сиромашних ученика (за основну школу и гимназију), који је 1904. године располагао са 17.500 динара.³⁸

Једна од сметњи у школском раду и настави биле су заразне болести, због којих су ђаци често распуштани по месец и више дана. Боловало се од богиња, шуге, великог кашља, шарлаха, дифтерије, трбушног тифуса. Доста ученика је умирало од тих болести. Разлози ширења заразних болести били су незнање родитеља и небрига власти. Пошто је ширење заразних болести учестало, окружни начелник у Чачку издао је наредбу 1903. године да се свака окужена кућа изолује, да сахране буду без целивања и да се лекари знатно више залажу на сузбијању болести.

У трнавском школском срезу школске 1907/908. радило је осам сеоских школа и једна градска — у Чачку.

На конференцији учитеља основних школа трнавског школског среза, која је одржана у Заблаћу, 27. јуна 1908. године, наставници су донели веома важне закључке: да се школски прирез одвоји од општинског — како не би био коришћен за друге, ваншколске потребе (због чега су неке школе престајале привремено да раде, а неке и затваране), да се уведе стални надзор у основним школама, да се програми појединих предмета тако сачине како би школе постале расадници писмености у народу, да се неуредном похађању наставе „стане једном на пут“ и да се досадашњи начин оцењивања учитељског рада укине, јер о учитељевој оцени разговарају и ђаци, па, уколико је она слаба, учитељу пада ауторитет.

Трнавски школски срез је школске 1911/1912. имао осам школа (сеоских) са 840 ученика и 93 ученице, а градска основна школа у Чачку (мушка и женска), која је припадала овом школском срезу — 210 ученика и 182 ученице.³⁹ Наставници основне мушке школе били су: Петар Михаиловић, Тихомир Константиновић, Нинко Цветојевић и Савко Филиповић (управитељ и члан Окружног школског одбора). Ови одлични наставници су предавачи у Чачку непрекидно од 1905. године (Нинко Цветојевић од 1898).

СПИСАК УЧИТЕЉА

1. Теодор Живковић (1827—1841)
2. Јосиф ПОПОВИЋ (1839)
3. Радван Теодоровић (1839)
4. Радоје Јовановић (1840)
5. Јевтимије Грабовски (1842—1844)
6. Стефан Поповић (1845—1847)
7. Јевтимије Јовановић (1845—1847)
8. Петар Средојевић (1852)
9. Лука Петровић (1852)
10. Стефан Костић (1853)
11. Јован Југовић (1853—1855)
12. Светозар Борђевић (1856)
13. Милош Ружичић (1856)
14. Стефан Миросављевић (1857—1862)
15. Радивоје Теодоровић (1857—1870)
16. Матија Мартић (1862—1863)
17. Адам Обрадовић (1863—1864)
18. Сима Церовић (1865—1866)
19. Лазар Тодоровић (1865—1870)
20. Милован Петровић (1871—1878)
21. Радисав Таловић (1871)
22. Лазар Тодосијевић (1871—1872)
23. Драга Пешић (1872—1877)
24. Радивоје Тодоровић (1873—1887)
25. Јоксим Марковић (1878—1879)
26. Живко Радаковић (1879—1880)
27. Димитрије Марковић (1880—1890)
28. Љубисав Јовановић (1881—1884)
29. Сима Аћимовић (1881)
30. Васа Поповић (1882—1890)
31. Јован Протић (1883—1890)
32. Гавро Перовић (1885—1886)
34. Михаило Станојевић (1887)
33. Драгутин Аџемовић (1887)
35. Коста Нелић (1888—1890)
36. Савко Филиповић (1888—1890)
37. Јован Протић (1890—1898)
38. Савко Филиповић (1890—1896)
39. Коста Недић (1890—1892)
40. Милева Церовић (1891)
41. Васа Поповић (1890—1894)
42. Димитрије Марковић (1890—1892)
43. Милица Филиповић (1892)
44. Љубисав Јовановић (1892)
45. Драга Цветковић (1893)
46. Косара Цветковић (1893)
47. Војин Љешевић (1894)
48. Тихомир Константиновић (1894—1897)
49. Милева Шкрљић (1894)
50. Симо Аћимовић (1895—1897)
51. Панто Симић (1895—1900)
52. Михаило Милошевић (1896—1899)
53. Срђко Бурић (1897)
54. Младен Марковић (1897)
55. Нино Цвстојевић (1898—1912)
56. Александар Берамилац (1899—1903)
57. Тихомир Константиновић (1900—1912)
58. Петар Михаиловић (1905—1912)
59. Савко Филиповић (1905—1912)

НАПОМЕНЕ

1. Тихомир Р. Борчевић, „Из Србије кнеза Милоша“, библиотека „Баштина“, стр. 6.
2. Вук Ст. Караџић, „Српски рјечник“, код „школа“.
3. Драгомир Половић, „Споменица Чачанске реалне гимназије 1837—1937“, — одељак „Чачак у прошлости“, Чачак, 1938, стр. 25.
4. Архив Србије, Кнежева канцеларија, Дел. прот. 1822.
5. „Гласник Српског ученог друштва“, књ. XXIV, стр. 8—10.
6. Живојин Борчевић, „Школе у Србији 1700—1850“, Београд, 1935, стр. 46—47.
7. Архив Србије, Министарство просвете Србије, 1839 — Н. 43.
8. Сборник закона и уредаба, II.
9. Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф. 2, 41, 1841. (у даљем тексту АС, МПС).
10. АС, МПС, 1 — 41 — 842.
11. АС, МПС, 1 — 91 — 842.
12. АС, МПС, исто.
13. АС, МПС, 5 — 22 — 845.
14. АС, МПС, 3 — 101 — 859.
15. АС, МПС, 12 — 2 — 858.
16. АС, МПС, 7 — 1026 — 864.
17. АС, МПС, 8 — 1766 — 868.
18. АС, МПС, 6 — 8 — 872.
19. АС, МПС, 6 — 29 — 872.
20. АС, МПС, 10 — 227 — 873.
21. АС, МПС, 9 — 123 — 877.
22. АС, МПС, 4 — 596 — 874.
23. АС, МПС, 34 — 4144 — 882.
24. Исто.
25. Исто.
26. АС, МПС, 19 — 106 — 883.
27. Исто.
28. АС, МПС, 37 — 50 — 883.
29. АС, МПС, 38 — 22 — 883.
30. АС, МПС, 16 — 343 — 887.
31. АС, МПС, 16 — 229 — 888.
32. АС, МПС, 19 — 1 — 896.
33. Исто.
34. АС, МПС, 24 — 124 — 898.
35. Исто.
36. АС, МПС, 6 — 109 — 904.
37. Исто.
38. АС, МПС, 59 — 16 — 904.
39. АС, МПС, 23 — 147 — 912.
40. Архив Србије, Државни шематизам, 1852—1912, округ чачански.

ÉCOLE PRIMAIRE DE GARÇONS A TCHATCHAK DEPUIS SA FONDATION JUSQU'A L'ANNÉE 1912

Dans certaines villes de Serbie, plus ou moins grandes, telles que Belgrade, Karanovatz (actuellement Kraliévo), Loznitza, Négotine, Passarovitz et Tchatchak il y avait des écoles même avant la Première insurrection serbe. Ces écoles étaient financées par les parents des élèves; l'école de Tchatchak était fréquentée par des élèves des environs aussi, dont les parents payaient un instituteur tous les mois.

«Sous le règne de Karageorges des écoles furent établies dans presque toutes les villes et même dans certains villages». Une lettre envoyée par Karageorges à Tchatchak le 15 février 1808 nous informe du fonctionnement de l'école de cette ville. Il y était dit entre autres: «Vous avez bien fait d'avoir accepté l'offre et satisfait le désir de votre instituteur d'instruire les jeunes, car cela aussi est très nécessaire et sera aussi, nous l'espérons, très utile».

En juin 1819, Vassa Popovitch, cousin de la princesse Lioubitza fut nommé chef de la nahie de Pojéga. Sous son administration la ville de Tchatchak fit des progrès considérables. Popovitch attira dans cette ville de nombreux artisans et stimula l'essor du commerce. Grâce à son initiative et à ses efforts fut fondée l'école élémentaire «dont il s'occupa le plus». En 1821, l'instituteur de cette école se brouilla avec les citoyens de Tchatchak et ceux-ci demandèrent qu'il fût éloigné de cette ville». Un peu plus tard, le 12 juin 1822, le prince Miloch écrivit à Vassa Popovitch, chef de nahie, qu' «il ne trouvait pas bon que l'instituteur Moissilo fût ordonné prêtre, à cause de sa femme écervelée qui ferait de lui un objet de risée».

Dans ses «Voyages à travers la Serbie», l'écrivain Joachim Vouitch donnait, en 1826, un peu plus de détails sur cette école. Il disait qu'il avait trouvé à Tchatchak un instituteur qui s'appelait Georges avec 30 élèves et que l'école se trouvait dans la rue qui menait de l'ancienne église vers la ville».

Lorsque, en 1836, Pierre Radovagovitch, responsable des écoles élémentaires de Serbie visita toutes les écoles, il nota dans son rapport que dans l'arrondissement de Tchatchak il n'y en avait que deux qui fonctionnaient: celle de Tchatchak et celle de Samaila. L'école d'État de Tchatchak comptait 69 élèves, instruits par l'instituteur Théodore Jivkovitch qui recevait cent écus par an.

Le bâtiment réservé aux écoliers les plus jeunes était vieux et délabré, obscur et humide, ce qui faisait que les enfants tombaient souvent malades.

Vers les années 80 du XIXe siècle deux classes étaient installées dans le bâtiment du lycée et deux à l'évêché, qui était plus ou moins à l'abandon. L'école élémentaire de garçons était fréquentée par 236 élèves.

Le rapport de Kosta D. Nikolitch, inspecteur de l'enseignement primaire pour l'année scolaire 1889/90, nous apprend que l'école primaire de garçons et les deux premières classes de l'école de filles, à cause du très grand nombre d'élèves, étaient installées dans l'ancien bâtiment de la Préfecture qui se prêtait mal aux besoins de l'enseignement: les salles de classe étaient petites, aux plafonds bas et insuffisamment éclairées.

Ce n'est qu'en 1904 qu'un nouveau bâtiment scolaire fut construit à Tchatchak. Son architecture satisfaisait les critères pédagogiques et esthétiques.

Au cours de l'année scolaire 1903/1904 l'École élémentaire de garçons de Tchatchak comptait 200 élèves. Ce nombre n'augmenta que légèrement au cours de l'année scolaire 1911/1912, pour ne s'élever qu'à 210 enfants.

Koviljka Letić